

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 334.735

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЛАСНОСТІ СПОЖИВЧОЇ
КООПЕРАЦІЇ

© Н. А. Гринюк

Статтю присвячено дослідженню природи і особливостей власності споживчої кооперації. Розглянуто концептуальні засади сутності кооперативної власності і її різновиду – власності споживчої кооперації. Визначено особливості формування і функціонування власності споживчої кооперації з метою забезпечення ефективності управління нею в сучасних умовах господарювання. Ключові слова: кооперативна власність, приватна власність, спільна (консолідована) власність, власність споживчої кооперації.

The article is sanctified to research of nature and features of property of consumer co-operation. Conceptual principles of essence of co-operative property and her variety are considered - to property of consumer co-operation. The features of forming and functioning of property of consumer co-operation are certain with the aim of providing of management efficiency by her in the modern terms of manage. Keywords: co-operative property, peculiar, common (consolidated) property, property of consumer co-operation.

1. Вступ

Сучасна ринкова економіка – це змішана трьохсекторна економіка, яка складається з приватного, державного і недержавного некомерційного секторів. Організація третього сектору відіграє все більшу роль у становленні соціально-орієнтованої економіки, оскільки спрямована на розв'язання соціальних проблем суспільства, швидке вирішення яких не під силу державним структурам. Гідне місце серед недержавних некомерційних організацій займає споживча кооперація.

В узагальненому вигляді місце споживчої кооперації обумовлюється головними її характеристиками, найбільш затребуваними в сучасній ринковій економіці.

З точки зору соціальної культури (в т.ч. економіки) постіндустріального суспільства споживча кооперація відповідає одному з її основних принципів – економність, що передбачає розміщення ресурсів на засадах найвищої корисності.

З точки зору інноваційної економіки статус споживчої кооперації як некомерційної організації відображає наявність в ринковій економіці особливого фактору виробництва – спроможності населення до самоорганізації, самоуправління і самодіяльності.

Саме сутнісні характеристики соціально-економічної природи споживчої кооперації обумовлюють необхідність дослідження особливостей формування і функціонування власності системи та обґрунтування механізмів управління елементами права власності в сучасних умовах господарювання.

2. Постановка проблеми

Категорія власності присутня у всіх сферах економічних відносин і в найбільш узагальненому вигляді характеризує систему відносин між суб'єктами з приводу присвоєння, володіння, користування і розпорядження засобами виробництва та матеріальними і духовними благами, створеними за їх допомогою.

Сукупність форм власності відображає різний ступінь розвитку продуктивних сил і організаційно-економічних відносин, рівень усупільнення виробництва в різних галузях господарства.

Важливе значення в дослідженні питань власності займає «теорія ніш», згідно з якою в умовах ринку та чи інша форма власності буде намагатися зайняти «свою» нішу в тому сегменті ринку, де вона буде найбільш ефективною з економічної точки зору, чим будь яка інша. Іншими словами, для кожної форми власності і її варіантів існує своя «ніша» в задоволенні суспільних потреб у відповідності з критеріями економічної і соціальної ефективності.

3. Аналіз літературних даних

Питання кооперативної власності знаходяться в полі зору науковців протягом всього періоду функціонування кооперативної форми господарювання.

Дослідження сутності кооперативної власності займали чинне місце в працях теоретиків кооперативного руху і відображали погляди науковців на роль кооперації в суспільно-економічному житті взагалі.

Аналіз сучасної економічної літератури свідчить про відсутність єдності думок науковців

щодо визначення соціально-економічної сутності кооперативної власності.

Певна група дослідників розглядала кооперативну власність як різновид суспільної [1, 2].

Такі погляди сформувалися і утвердилися в період домінування державної власності в економічній системі, за якої всі її форми розглядалися як однотипні і зводилися до державної (загальнонародної) власності.

На нашу думку, таке твердження позбавлено економічної основи і мало скоріше ідеологічне підґрунтя внаслідок ототожнення понять загальнонародної і державної власності.

Загальнонародна власність не є окремою формою власності, це інтегроване поняття і всі існуючі форми власності є частинами загальнонародної власності як всенародного надбання. З огляду на те, що народу (як певному соціуму) належить все, що знаходиться на території країни незалежно від конкретного власника, кооперативна власність безумовно має відноситися до загальнонародної.

Державна ж власність є сукупністю об'єктів, необхідних для функціонування держави (як форми управління процесом суспільного розвитку), володіння, використання і розпорядження якими здійснюється уповноваженими органами влади за дорученням народу. Державна власність, як і всі інші форми є частиною загальнонародної. З таких позицій, кооперативна власність не може мати спільних засад з державною.

В той же час, починаючи з перших років Радянської влади, коли власність споживчої кооперації (єдиної функціонуючої кооперативної форми господарювання на теренах тодішнього СРСР) розглядалася як соціалістична форма господарства і включалася в поняття «державний і кооперативний сектор», а пізніше відносилася до колгоспно-кооперативної власності, держава активно і наполегливо дотримувалася курсу на її злиття з державною власністю.

Певним різновидом вищезазначених поглядів науковців можна вважати думку щодо кооперативної форми власності як перехідної від приватної до суспільної, але за своєю природою ближчої до приватної [3, 4].

Кооперативна власність досить тривалий час вважалася «менш зрілою» в порівнянні з державною, на основі чого була розроблена політика, спрямована на поступове одержавлення кооперації, створення «державно-кооперативної» системи. І дослідження перспектив розвитку кооперативної власності зводилося лише до визначення шляхів її зближення з державною.

Варто наголосити на певній некоректності зіставлення державної і кооперативної власності з позиції будь-якої ієрархії. Зрозуміло, що домінуюче положення державної власності обумовлювалося рівнем усупільнення в країні. Але існування різних рівнів усупільнення передбачає існування різноманітних форм господарської діяльності і використання форм власності, які дозволяють

досягти максимального ефекту. З таких позицій, кооперативна форма господарювання є не нижчою по відношенню до державної, а відмінною формою, яка характеризується певними рівнем розвитку продуктивних сил, ступенем розподілу праці і відповідною формою власності.

Ще один погляд на вищезначену проблему відображає точка зору щодо кооперативної власності як різновиду приватної власності [5–7].

Оскільки в основі кооперативної власності знаходяться індивідуальні інтереси і власність індивідів, які в процесі присвоєння перетворюються в «індивідуально-групових» власників, прихильники цієї теорії визначають кооперативну власність як колективну (групову) форму приватної власності.

На нашу думку, такий підхід значно звуужує змістовність категорії кооперативна власність, оскільки розглядає її тільки як суму власності індивідів. Виникнення кооперативної власності як самостійного економічного явища є результатом утворення колективного інтересу. Саме поєднання особистих і колективних інтересів є принциповою відмінністю кооперативної власності від приватної.

Заслугує на увагу позиція науковців, які розглядають кооперативну власність як колективно-дольову [8–10], тобто власність колективного суб'єкту, де частка кожного члена колективу юридичної особи закріплюється у вартості колективного майна (але не є часткою у праві власності). Тому, на їх думку, кооперативна власність не може розглядатися як різновид приватної або державної власності і має позиціонуватися як самостійна по відношенню до них.

Не заперечуючи раціональність такого підходу, слід зауважити, що в такому випадку втрачаються приватні засади утворення кооперативної власності.

З огляду на неоднозначність трактування категорії «кооперативна власність» і практичну відсутність в останні роки наукових публікацій з питань власності споживчої кооперації **метою статті** є дослідження природи кооперативної власності і виокремлення особливостей власності споживчої кооперації з ціллю забезпечення ефективності управління нею в сучасних умовах господарювання.

4. Обґрунтування особливостей власності системи споживчої кооперації

Проблема визначення сутності кооперативної власності не знайшла свого чіткого врегулювання і в національних нормативно-правових актах.

На сьогодні в законодавстві України категорія «кооперативна власність» відсутня взагалі. Закон України «Про кооперацію» розглядає питання кооперативної власності лише з точки зору майна кооперативу і джерел його формування (ст. 19) [11].

Що стосується споживчої кооперації, то згідно ст. 9 Закону України «Про споживчу кооперацію» власність споживчої кооперації визнається однією з форм колективної власності [12].

Слід зазначити, що такий підхід до визначення правового статусу власності споживчої кооперації є занадто узагальненим і не враховує особливості її формування і управління, відмінності функціональних цілей споживчої кооперації, які чинять суттєвий вплив на відносини власності.

Власність – це не просто надбання, майно, а форма суспільних відносин, що обумовлюється походженням та економічним змістом всіх складових процесу її функціонування.

Згідно з класичним підходом до побудови системи відносин власності в її складі виділяють три основні елементи, єдність яких і формує зміст поняття власність:

- суб'єкти власності - фізичні і юридичні особи, які мають право власності;
- об'єкти власності - ресурси і результати їх використання;
- право власності (спосіб присвоєння) – юридично оформлені норми і порядок привласнення, володіння, розпорядження і користування об'єктами власності (право першого елемента тріади по відношенню до другого).

Насамперед, однією з особливостей власності споживчої кооперації є ієрархічний рівень формування власності, який визначається рівнем суб'єкта, що здійснює визначені законодавством права (рис. 1).

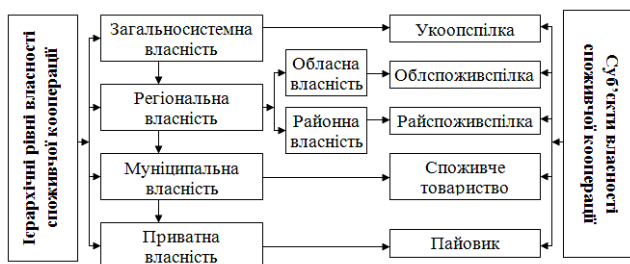

Рис. 1. Ієрархічно-суб'єктні рівні власності споживчої кооперації. Примітка: узагальнено автором

Таким чином, власність споживчої кооперації слід вважати багатосуб'єктним складноструктурованим економічним феноменом, дослідження якої передбачає її розгляд як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. Наявність власної структури у кожного елемента дозволяє говорити про множинність відносин власності в системі споживчої кооперації.

З огляду на це, на нашу думку, ще однією особливістю власності споживчої кооперації є відмінності в механізмі її утворення на різних ієрархічних рівнях, що обумовлює визначення форми власності.

Загальносистемна і регіональна власність споживчої кооперації, яка складається з власності членів-юридичних осіб і їх спільної власності (як результату господарювання) безумовно може бути віднесена до форми колективної власності, чого не можна сказати про власність первинної ланки – споживчого товариства.

Первинний капітал споживчого товариства утворюється внаслідок об'єднання невеликих приватних капіталів індивідів, і, відповідно, власність має приватний характер. Спільна власність споживчого товариства утворюється за рахунок виробничого споживання частини чистого доходу тільки після першого кругообігу первинного (пайового) капіталу.

Таким чином, у відтворювальному процесі власність споживчого товариства розподіляється на дві складові, які різняться як за черговістю утворення (первинна власність – пайовий капітал, прирощена власність – спільний капітал), так і за формами власності (первинний капітал - приватна власність, прирощений капітал – спільна власність).

В процесі подальшого кругообігу ці дві частини власності продовжують функціонувати відокремлено, маючи свої виокремлені цілі і механізми управління ними.

Принципова відмінність власності споживчого товариства полягає в результатах впливу його діяльності на зміну величини власності: в процесі кругообігу капіталу відбувається прирощення консолідованої (спільної) власності, в той час як первинний (пайовий) капітал не збільшується.

З урахуванням вищезазначених особливостей, власність споживчого товариства не зовсім коректно вважати формою колективної власності, оскільки як в механізмі її формування, так і функціонування зберігається обособленість приватних засад.

На нашу думку, власність споживчого товариства – це система економічних відносин, які виникають між суб'єктами власності з приводу формування і управління його капіталом (майном) на правах приватно-спільної власності.

В свою чергу форма власності споживчого товариства обумовлює і особливості управління нею, які в узагальненому вигляді можна визначити загальновідомою тріадою прав власності (володіння, користування, розпорядження).

Не вдаючись до дискусій стосовно правомірності використання термінів «власність»/«право власності» і думок науковців стосовно їх змістовності (закінчуючи «пучком прав»), на нашу думку, моменти володіння, користування і розпорядження розкривають економічний зміст категорії «власність», а їх розгляд в межах реалізації відносин власності дозволяє відобразити особливості управління власністю первинної ланки споживчої кооперації.

Сутність власності полягає в законному праві суб'єкта володіти об'єктом, включаючи право користування і розпорядження. Що стосується права користування і права розпорядження, то на нашу думку, вони є, з одного боку, похідними права володіння, а з другого – його складовими частинами: право володіння включає в себе право користування, а останнє – право розпорядження. З точки зору суб'єктності володіти об'єктом власності має право лише сам власник. Що до права користування та розпорядження, то його обов'язково має як сам власник, що володіє об'єктом, так і фізична

(юридична) особа, якій власник передає це право як частину права володіння на відповідних економічних та юридичних засадах.

Володіння виступає ознакою фактичної належності об'єкта власності, а право володіння означає, що суб'єкт володіння має право на свій розсуд використовувати його для досягнення своїх цілей (в даному випадку – статутних цілей споживчого товариства).

З огляду на приватно-спільний характер власності споживчого товариства, суб'єктами права володіння є пайовики - фізичні особи і споживче товариство - юридична особа (колектив кооперативу, але не трудовий колектив) (рис. 2).

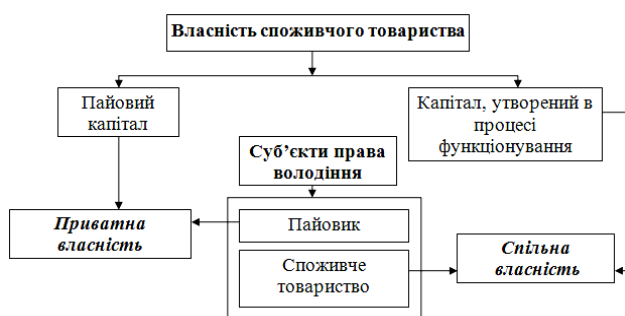

Рис. 2. Реалізація права володіння власністю споживчого товариства.

Примітка: узагальнено автором

Варто наголосити, що реалізація права володіння власністю в споживчому товаристві має певні особливості: пайовики, маючи де-юре право володіння, фактично делегують його згідно статуту споживчого товариства відповідним органам.

Кооператив, виступаючи колективним власником фінансових і матеріальних ресурсів, які утворюють економічну основу господарювання, створює новий суб'єкт власності – споживче товариство як юридичну особу, яка організує споживання результатів діяльності на основі колективної власності.

Як зазначалося раніше, право володіння формує потенціал для права користування і створює фундамент для права розпорядження.

Право користування означає можливість всім суб'єктам економічних відносин отримувати зиск в результаті використання об'єкту власності. Особливістю реалізації права користування власністю споживчого товариства є багатоаспектність ролі пайовиків в організації і забезпеченні його функціонування (рис. 3).

Закономірним наслідком використання об'єкту власності, і, на нашу думку, матеріалізацією відносин власності є сформований в результаті цих відносин дохід. Дохід від користування власністю споживчого товариства складається з двох частин: від приватної власності і спільної власності.

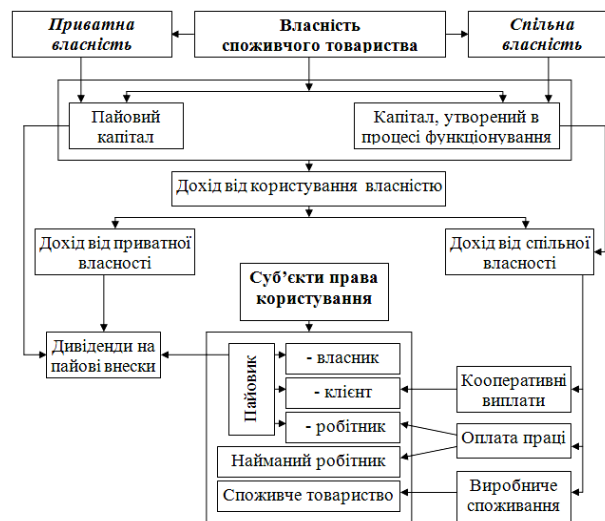

Рис. 3. Реалізація права користування власністю споживчого товариства

Примітка: узагальнено автором

Зрозуміло, що дохід від приватної власності має виплачуватися пайовикам у вигляді дивідендів на пайові внески. Що стосується доходу від спільної власності, то уже після першого кругообігу капіталу при розподілі сукупного продукту і новоствореної вартості об'єкт власності споживчого товариства роздвоюється: відповідно виділяються виробниче споживання і особисте споживання, яке забезпечує кругообіг авансованого капіталу і кругообіг доходу.

Частина доходу, спрямована на розширене відтворення (виробниче споживання), акумулюючись в споживчому товаристві, збільшує неподільну частину його капіталу. За рахунок доходу, призначеного для особистого споживання, по-перше, покриваються витрати на оплату праці пайовиків-робітників і найманих працівників і, по-друге, виплачуються кооперативні виплати пайовикам-клієнтам (або спрямовуються на збільшення пайового фонду за рішенням учасників зборів).

Найважливішою характеристикою відносин власності є поняття розпорядження, економічний зміст якого полягає у створенні умов для реального присвоєння результатів виробничо-економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Право розпорядження означає право визначення кінцевої долі своєї власності: дає повний контроль власнику і дозволяє змінити юридичну приналежність предмета власності.

Особливістю права розпорядження в споживчій кооперації полягає в тому, що суб'єкт власності – споживче товариство, маючи в повній мірі право володіння і користування спільною консолідованою власністю, має обмежене право на розпорядження (рис. 4).

Така ситуація свідчить, що пайовики є легітимні власники пайового капіталу і частини доходів, отриманих від консолідованої кооперативної власності, а споживче товариство, виступаючи суб'єктом консолідованої власності, має право розпорядження лише її неподільною частиною.

Мета утворення неподільного фонду – забезпечення стабільного функціонування організації споживчої кооперації і забезпечення збереження для споживчої кооперації як системи частини майна, накопиченого попередніми поколіннями пайовиків, як гарантію її існування для майбутніх поколінь.

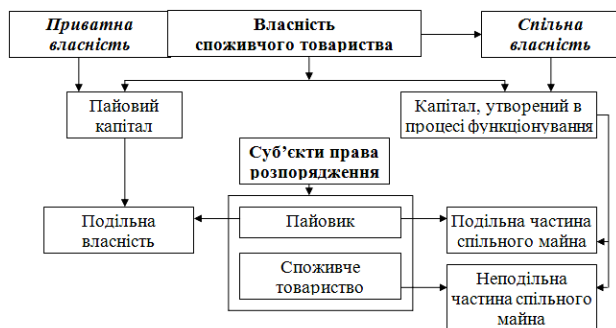

Рис. 4. Реалізація права розпорядження власністю споживчого товариства

Примітка: узагальнено автором

Частина спільної неподільної власності споживчих товариств має об'єднуватися на рівні регіональних спілок (районних, обласних, центральних) з метою створення умов для нормального розвитку колективної власності споживчих кооперативів, яка, в свою чергу, призначена для забезпечення приросту приватного присвоєння членів-пайовиків. Таким чином, спільна власність спілок опосередкованим чином

має впливати на приватне присвоєння, створюючи умови для зростання цього присвоєння у відповідності з масштабом економічної участі пайовиків споживчого товариства.

Спілки як спеціальні структури системи споживчої кооперації мають стати розпорядниками частини нерухомої кооперативної власності, залучаючи її у відтворювальний процес шляхом створення підприємств власного господарства. Присвоєння кінцевих результатів функціонування цієї частини власності має відбуватися на рівні колективних суб'єктів (членів спілок) у вигляді використання економічного потенціалу.

Кінцева мета управління власністю споживчої кооперації – не розділити консолідовану власність, а заставити її достатньо ефективно працювати на збільшення приватної власності, тобто реалізувати не юридичне, а економічне право максимізації присвоєння результатів функціонування власності споживчого кооперативу в цілому.

5. Висновки

Власність споживчої кооперації є системною складно структурованою багатоаспектною формою економічних відносин між суб'єктами власності, заснованою на ієрархічності її формування, володіння, використання і розпорядження.

Особливості формування і структури власності споживчої кооперації обумовлюють необхідність розробки механізмів для управління окремими елементами права власності (табл. 1).

Таблиця 1

Механізм управління елементами права власності в споживчій кооперації

Елементи права власності	Мета управління	Шляхи реалізації
1. Формування	1. Підвищення інвестиційної привабливості пайового фонду	1. Зростання чисельності пайовиків
	2. Збільшення консолідованої власності	2. Оптимізація розміру пайового внеску
2. Володіння	Мотивація суб'єктів економічних відносин	Підвищення ефективності використання власності
3. Користування	1. Досягнення статутних цілей споживчої кооперації	Юридичне закріплення права володіння власністю
	2. Збільшення доходів різних суб'єктів власності	Забезпечення ефективного використання власності, збільшення обсягів діяльності
4. Розпорядження	Забезпечення збереження кооперативного майна для майбутніх поколінь	Використання власності для підприємницької діяльності
		Створення і нарощення неподільної частини спільної власності

Примітка: узагальнено автором

Головне завдання управління власністю споживчої кооперації полягає в упорядкуванні відносин власності, відродженні реальних власників кооперативного майна, економічно зацікавлених в його збереженні, прирощенні і ефективному використанні.

Виконуючи соціальні функції в трьохсекторній економіці, кооперативна власність виступає її необхідним елементом, рівноправним по відношенню до інших форм.

Кооперативна власність підвищує зацікавленість членів суспільства в результатах своєї діяльності, чого не може забезпечити державна форма власності. Спільність індивідуальних і колективних інтересів вигідно відрізняє відносини кооперативної власності від приватної, хоча слід зазначити, що за мотиваційною складовою приватна власність дещо вище кооперативної. Соціальні вигоди від використання кооперативної власності в цілому значно перевищують економічні вигоди.

Відмінною особливістю власності споживчої кооперації виступає соціальна спрямованість її реалізації в сучасній економіці. Можливості кооперативної власності системи полягають в формуванні соціально-моральних орієнтирів, використанні демократичних принципів господарювання, розв'язанні сучасних соціально-економічних державних проблем, таких як соціальний захист населення, забезпечення зайнятості.

Література

1. Колганов, А. И. Деформация производственных отношений социализма. Природа, причины, пути преодоления [Текст] / А. И. Колганов. – М., 1989. – 218 с.
2. Шкрелов, В. П. Метод исследования собственности в «Капитале» К. Маркса [Текст] / В. П. Шкрелов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1993. – С. 244–257.
3. Зяблюк, Р. И. Формы собственности и подъем экономики России [Текст] / Р. И. Зяблюк // Экономист. – 2009. – №7. – С. 70–78.
4. Бузгалин, А. В. Эволюция отношений собственности (становление смешанной экономики) [Текст] / А. В. Бузгалин; под ред. В. В. Радаева, А. В. Бузгалина. – Экономика переходного периода. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 314 с.
5. Дахов, И. Г. Развитие кооперативов в странах СНГ: проблемы и перспективы [Текст] / И. Г. Дахов. – М.: Изд-во МГУ, 2012. – 383 с.
6. Мизес, Людвиг фон Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории [Текст] / Людвиг фон Мизес; пер. с 3-его испр. англ. изд. В. А. Куряева. – М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. – 878 с.
7. Жуков, В. И. Собственность в системе социально-экономических отношений: теоретико-методологические и институциональные аспекты [Текст] : монография / В. И. Жуков; под ред. В.И.Жукова. – М.: Российский гос.социальный ун-т, 2005. – 512 с.
8. Гаврилко, Н. Н. Кооперативные формы хозяйствования в условиях становления рыночной экономики [Текст] / Н. Н. Гаврилко. – М., 2010. – 410 с.
9. Крысин, И. В. Современные проблемы экономики России [Текст] : монография /

И. В. Крысин; под ред. И. В. Крысиной, В. Л. Сидниной, А. В. Шишкина. – Саратов: Изд-во Саратов АУ, 2003. – 539 с.

10. Угрюмова, Е. В. Нормативно-правовой механизм сохранения кооперативной собственности [Текст] / Е. В. Угрюмова // Вестник БУПК. – 2010. – № 1. – С. 11–18.
11. Про кооперацію: Закон України від 10. 07. 2003 № 1087-IV [Текст] // ВВР. — 2004. — № 5. — Ст. 24, 35.
12. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 № 2265-ХІІ [Текст] // ВВР. — 1992. — № 30.

References

1. Kolhanov, A. Y. (1989). Deformatsiya proyzvodstvennykh otnosheni sotsyalizma. Pryroda, prychny, puty preodoleniya, 218.
2. Shkrelov, V. P. (1993). Metod yssledovaniya sobstvennosti v «Kapytale» K. Marksa. Yzd-vo Moskovskoho un-ta, 24–257.
3. Ziabliuk, R. Y. (2009). Formy sobstvennosti y podem ekonomyky Rossyy. Ekonomyst, 7, 70–78.
4. Buzhalin, A. V. (2005). Evoliutsiia otnosheni sobstvennosti (stanovlenie smeshannoi ekonomiki). Ekonomika perekhodnoho perioda. Izd-vo MHU, 314.
5. Dakhov, I. H. (2012). Razvitie kooperativov v stranakh SNH: problemy i perspektivy. Izd-vo MHU, 383.
6. Mizes, Liudvih fon (2000). Chelovecheskaia deiatel'nost'.Traktat po ekonomicheskoi teorii. OAO NPO «Ekonomika», 878.
7. Sobstvennost' v sisteme sotsial'no-ekonomicheskikh otnoshenii: teoretiko-metodolohicheskie i instituttsional'nye aspekty. Rossiiskii hos.sotsial'nyi un-t, 512.
8. Havrilko, N. N. (2010). Kooperativnye formy khoziaistvovaniia v usloviakh stanovleniia rynochnoi ekonomiki, 410.
9. Krysina, I. V. (2003). Sovremennye problemy ekonomiki Rossii: Kollektivnaia monohrafiia. Saratov: Izd-vo Saratov AU, 539.
10. Ugrumova, E. V. (2010). Normativno-pravovoi mekhanizm sokhraneniia kooperativnoi sobstvennosti. Vestnik BUPK, 1, 11–18.
11. Pro kooperatsiiu : Zakon Ukrainy vid 10. 07. 2003 № 1087-IV (2004). VVR, 5, article 24, 35.
12. Pro spozhyvchu kooperatsiiu : Zakon Ukrainy vid 10.04.1992 № 2265-KhII (1992). VVR, 30

*Рекомендовано до публікації докт. економ. наук Юхіменко В. В.
Дата надходження рукопису 23. 07. 2014 року*

Гринюк Наталія Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет, вул. Киото, 19, м. Київ, Україна, 02156
E-mail: natandr@list.ru